

Олексій БАШМАНІВСЬКИЙ

АНГЛОМОВНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ТВОРІВ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

Статтю присвячено проблемі перекладу творів Т. Г. Шевченка на англійську мову.

Ключові слова: переклад, слово, інтерпретація.

Англомовній Шевченкіані – 110 років. Відомо близько тридцяти перекладачів поетового слова англійською мовою. Низка Кобзаревих творів («Причинна», «Катерина», «Мені тринадцятий минало», «Доля» та ін.) існує в чотирьох англомовних інтерпретаціях, а то й у п'ятьох («Гамалія», «Тарасова ніч», «Мені однаково, чи буду...» та ін.). «Думи мої, думи мої...», «Кавказ», «І мертвим, і живим...» перекладені англійською мовою шість разів; існує двадцять англійських перекладів «Заповіту»; з 1964 року маємо англійський переклад «Кобзаря», що містить усі поетичні твори Тараса Шевченка, написані українською мовою.

Хто ж перший англійський перекладач українського поета, хто перший розповів про нього англійською мовою?

Архівні документи, епістолярії та публіцистика минулого століття свідчать, що це був Андрій Агапій Гончаренко¹.

У 1956 році О. Євніна писала: «Перша згадка про Шевченка англійською мовою з'явилася в сан-франциській газеті «The Alaska Herald» («Вісник Аляски») за 1.03.1868 року. На жаль, ми не маємо у своєму розпорядженні ні цієї статті, ні навіть скільки-небудь задовільного переказу її, проте дещо нам відомо про її автора: Агапій Гончаренко, «український козак-священик», як він сам себе називав, згадав Т. Шевченка та дав уривки з його творів на сторінках російсько-англійського півмісячника «The Alaska Herald». Цей часопис почав виходити 1-го березня 1868 року в Сан-Франциско, і вже в першому числі знаходимо коротку англійську замітку: «Curious Ideas of the Poet Taras Shavchenko». Це був вільний, скорочений і трохи невдалий переклад одного уривку з «Кавказу»².

Першими знайомили англомовного читача з творчістю Шевченка в Європі

Мовознавство 

¹ Український радянський енциклопедичний словник: в 3 т. – Т. 1. – К., 1966. – С. 490.

² Шевченко Т. Г. Бібліографія літератури про життя і творчість 1839 – 1959. – Т. 1 (1839 – 1916). – К., 1963. – С. 27.

політичні емігранти з України й Росії А. Гончаренко, М. Драгоманов, О. Герцен, М. Огарьов, С. Степняк-Кравчинський та ін., популяризуючи його не лише як великого поета, а й як політичного діяча, борця за волю. Перша англомовна праця про Шевченка в Англії – студія «Південноросійський поет» – була опублікована 5 травня 1877 р. в літературному тижневику «All the Year Round» («Цілий рік»), який видавав Ч. Діккенс-молодший. Глибший аналіз і докладніші відомості про Т. Шевченка є в працях славіста В. Р. Морфілла – автора досить вичерпного життєпису українського поета, рецензій на празьке видання «Кобзаря» 1876 р. і на антологію «Вік».

У 1884 р. опубліковано курс лекцій із порівняльної лексикології К. Абеля, в якому в загальних рисах говорилося про спадщину Шевченка як про найвизначніше явище української літератури. 1897 р. англійський славіст, перекладач Ф. П. Марчант у «Записках Англо-російського літературного товариства» опублікував статтю про Шевченка й подав у ній власні переклади декількох поетових творів, зокрема перших восьми рядків «Заповіту», поем «Іван Підкова», «Тарасова ніч», віршів «Думи мої, думи мої, лихо мені з вами» та ін.

У 1902 р. у Лондоні опубліковано твір С. Ейдіна «Перекотиполе, або літні дні в Малоросії», заголовок якого та й зміст підказані заспівом до Шевченкової поеми «Мар'яна-черниця». 1911 р. з'явилася брошура політичного емігранта з Росії Л. П. Расторгуєва англійською мовою «Про Т. Г. Шевченка», що мала інформаційний характер. Того ж року побачили світ переклади шести ліричних поезій Т. Шевченка і біографічний нарис про нього, що належали англійській письменниці Е. Л. Войнич. Ці переклади знаменували новий, важливий етап англомовної шевченкіани. Їх часто передруковують і тепер, бо вони зберігають неабияку художню та пізнавальну цінність.

Що ж поєднує творчість українського Кобзаря і знамениту англійську письменницю Етель Ліліан Войнич?

Етель Ліліан Войнич, донька англійського математика Джоржа Буля, випускниця Берлінської консерваторії, у 1887 – 1889 роках проживала в Росії, де й розпочала власну літературну діяльність перекладами творів М. Гоголя, В. Гаршина, М. Салтикова-Щедріна та інших російських письменників. Автор романів «Гедзь», «Джек Реймонд», «Олівія Летам», «Перервана дружба», «Скинъ взуття своє» у 1895 році приїздила до Львова, де познайомила з І. Франком та М. Павликом (з яким кореспондувала вже раніше). Опанувавши українську мову, на початку 90-х рр. Етель Ліліан

Войнич розпочала перекладати українські народні пісні («Ой горе тій чайці» та інші) та поезії Т. Шевченка³.

Серед англомовних інтерпретаторів Т. Шевченка Е. Л. Войнич поруч з В. Річ – найвизначніша літературна постать, найодарованіша поетично й музично. У 1911 р. в Лондоні вийшла збірка Шевченкових поезій «Шість ліричних віршів», що включала «Заповіт», «Мені однаково, чи буду», «Минають дні, минають ночі», «Косар», «Минули літа молодії» (під назвою «Зима»), «Зоре моя вечірняя» (пролог до поеми «Княжна»). Кращі серед її перекладів – «Заповіт» (найдосконаліший з усіх дотепер відомих двадцяти двох англомовних тлумачень), «Зоре моя вечірняя», «Мені однаково, чи буду». Безмежна ширість цих поезій проривається через її переклад. Е. Л. Войнич вдалося зберегти багатство змісту й своєрідність стилю першотворів: прийом перенесення, повтори, мелодійність внутрішніх рим, риторичні звертання. Проте переклад вірша «Косар» викликає деякі суперечки науковців щодо надмірного трактування теми жаху в цьому творі⁴.

Праці Е. Л. Войнич часто передруковуються й дотепер, що засвідчує їхню художньо-естетичну вартість. У збірці перекладів Т. Шевченка вміщено написані Е. Л. Войнич передмову та нарис життя і творчості Т. Шевченка. У нарисі англійська письменниця відзначає владну музику Шевченкових творів, розглядає його як світового лірика, як борця-волелюба, звертає увагу на умови життя українського поета, наводить уривки з його листів і повісті «Художник», хоча слід зазначити, що у творох Е. Л. Войнич наявна деяка плутанина в датуванні творів і суперечливим здається твердження про повний занепад таланту Шевченка після заслання⁵.

Серед подальших англомовних перекладачів виділяється П. П. Селвер, який переклав низку віршових та прозових творів, зокрема «Заповіт», «І небо невмите, і заспані хвилі...», лист до редактора журналу «Народное чтение» у другій редакції, уривки щоденника, повість «Художник» (останній переклад дотепер не опубліковано). Популяризації спадщини Шевченка сприяли також переклади К. Е. Б. Робертса – прозовий переклад «Катерини» (1915 р.), віршовий – «Тарасові ночі» (1928 р.), обидва у співавторстві з С. Вольською⁶.

³ Устенко Г. О. Етель Ліліан Войнич – біограф Т. Г. Шевченка і перекладач його творів на англійську мову // Праці Одеського університету. – 1962. – Т. 152. Серія філологічних наук. – Вип. 14. – С. 16.

⁴ Тарнавська М. Перші два англомовні видання про Шевченка та їхні автори – Войнич і Расторгуєв // Сучасність. – 1987. – № 1.

⁵ Там само.

⁶ Зорівчак Р. Українсько-англійські літературні взаємини // Українська література в загальнослов'янському і світовому літературному контексті. – Т. 3. – К., 1988. – С. 156.

Вагомий внесок в ознайомленні англійської громадськості з творчістю Т. Шевченка відігравав славистичний журнал «The Slavonic Review», що видавався в Лондоні при Інституті славистики з 1922 р. У 1924 р. в ньому за сприяння Р. В. Сетона-Ватсона було опубліковано статтю І. Франка «Тарас Шевченко», написану до Шевченкового ювілею 1914 р. У цьому ж журналі 1955 р. було опубліковано працю Ю. Бойка «Тарас Шевченко та західноєвропейська література», перекладену В. Свободою. До шевченківського ювілею 1939 р. з'явилися нові переклади англійського письменника Дж. Ліндсея та ірландського літератора П. Бресліна, опубліковані в англомовній російській періодиці⁷.

Прибуття до Англії близько 25 тисяч українців після Другої світової війни стимулювало зацікавлення творчістю Т. Шевченка серед широких кіл читачів. 1951 р. з нагоди 90-річчя з дня смерті Т. Шевченка дуже цікаву доповідь зробив професор Інституту славистики Лондонського університету В. К. Метьюз. Цього ж року її опубліковано в Лондоні окремою брошурою під заголовком «Тарас Шевченко. Людина й символ». У 1956 р. з'явилися переклади англійського філолога С. Гардінер – поезій «Пророк» та «Ісаія. Глава 35». Об'єктивну інформацію про Т. Шевченка містить також стаття англійської журналістки П. Бентлі «Тарас Шевченко – волелюбний поет України», опублікована в англійському випуску «Кур'єра ЮНЕСКО» за липень – серпень 1961 р.

Неперевіршений внесок в англомовну шевченкіану зробила найталановитіша сучасна перекладачка української поезії Віра Річ. У 1960 – 1969 рр. вона опублікувала переклади 51 твору Т. Шевченка (серед них – 9 поем) та уривка поеми «Княжна». Шістнадцять творів – «Причинна», «Неофіти», «Маленькій Мар'яні» та ін. – опубліковано вперше. Більшість перекладів уміщено у збірці «Пісня з темряви» (1961 р.). Повне ім'я автора – Faith Elizabeth Joan Rich (перше своє ім'я вона переклала з англійської, змінивши на українське Віра).

Віра Річ зустрілася вперше з українцями, їхніми проблемами й культурою ще в молоді роки, коли після закінчення Другої світової війни на території Великобританії з'явилися емігранти зі Східної Європи, поміж ними й українці, якими займалася її мати Магдален Ельзі Річ як представник і працівник організації Червоного Хреста.

Студенткою Віра Річ спочатку займалася перекладами французької поезії на англійську мову, проте під час навчання в Оксфорді вона познайомила з університетським колегою Володимиром Микулою, який намагався перекладати українську

⁷ Там само. – С. 171.

поезію англійською мовою, і під його впливом почала вивчати українську мову, використовуючи словники та поетичні збірки, хоча основними дисциплінами, які вивчала вона в університеті, були староанглійська та староскандинавська мови.

1957 р. у лондонському «Українському віснику» вийшов друком її перший переклад – дебют з української мови – «Пролог» до поеми «Мойсей» Івана Франка, і через 40 років, уже в незалежній Україні, в 1997 р. Спілка письменників України нагородила її премією імені Івана Франка.

Від кінця 1950-х рр. ця англійська поетеса не полишає українську поезію до кінця життя як її дослідник, популяризатор і, в першу чергу, вірний і досвідчений перекладач.

У статті-некролозі, розміщеному в газеті «The Times» від 25 січня 2010 р., відзначено, що В. Річ перекладала твори 47 українських поетів, найчастіше поеми й вірші Т. Шевченка. Ще 1961 р. вийшла окрема збірка вибраних творів Т. Шевченка в її перекладі англійською мовою під заголовком «Song out of Darkness» («Пісня понад темрявою») зі вступними словами П. Сельвера й В. К. Метьюза, відомого англійського славіста й перекладача, який ще 1951 р. видав у Лондоні (англійською мовою) наукове дослідження «Тарас Шевченко: людина і символ» (ця праця Метьюза, до речі, не сподобалася радянській літературній критиці, бо, на думку автора статті про цього дослідника, згаданий науково-популярний твір був «позначений впливом буржуазно-націоналістичної тенденційності в ставленні до українського поета і до його друзів»⁸). У згаданому вище «Шевченківському словнику» самій перекладачці присвячено енциклопедичну статтю такого змісту: «Річ Віра – англійська поетеса і перекладачка ірландського походження. Народилася в Лондоні <...>. Протягом 1960 – 1969 рр. опублікувала переклади 51 твору Т. Шевченка повністю (в тому числі 9 поем) та уривок (11 рядків) із поеми «Княжна». 16 творів Т. Шевченка («Причинна», «Неофіти», «Маленькій Мар'яні», «У тієї Катерини», «І знов мені не привезла», «За сонцем хмаронька пливе» та інші) перекладено англійською мовою вперше»⁹.

У київському видавництві «Мистецтво» 2008 р. опубліковано збірку перекладів поезій Т. Шевченка англійською мовою Віри Річ із передмовою Івана Дзюби, а 2007 р. її нагороджено Орденом княгині Ольги. Цю високу нагороду Віра прийняла з ентузіазмом, називаючи цей факт «вершинною подією» в її житті («peak moment in my life»). Вона мала задум перекласти англійською мовою

⁸ Шевченківський словник: У 2 т. – Т. 1. – К., 1976. – С. 396.

⁹ Шевченківський словник: У 2 т. – Т. 2. – К., 1977. – С. 152.

абсолютно всі поезії Т. Шевченка, але страшна недуга й невблаганна смерть знівечили її плани.

Необхідно також згадати збірку власних віршів Віри, що з'явилася 1963 року під заголовком «Portents and Images» («Сподівання та образи»), де серед її власних оригінальних поетичних творів, які, на думку одного з англійських літературних критиків Пола Сельвера, «захоплюють складним стилем віршування», знайшлися три переклади з української поезії (Т. Шевченка, І. Франка і П. Филиповича) і два вірші, перекладені з білоруської мови (М. Багдановича і Я. Коласа). Переклади Віри Річ оцінювалися по-різному. У згаданій вище енциклопедичній статті, надрукованій у «Шевченківському словнику» 1977 р., трохи критично написано було про її перекладацьку творчість: «Переклади В. Річ хибують на текстуальний буквалізм, порушення норм англійського синтаксису, звуження ідейно-тематичного звучання творів» (це останнє твердження про «ідейно-тематичне звучання» вкладалося в обов'язкову тоді соцреалістичну риторичку під час оцінок західноєвропейських письменників та перекладачів).

З другого боку, у статті-некролозі від 2 січня 2010 р. в лондонській «Українській думці» читаємо вельми похвальну оцінку перекладацьких діянь Віри: «Віра була надзвичайно талановитим перекладачем. У нещодавньому інтерв'ю вона розповідала про своє ставлення до перекладу: „Зазвичай люди кажуть, що мої вимоги до перекладу просто-таки неймовірні, особливо у практиці. Але так само, як олімпійські чемпіони, перекладач, маючи вроджений хист (талант від Бога, генетичну схильність), повинен тренувати свої мовні перекладацькі якості так, як атлети тренують м'язи перед тим, як виступити на Олімпійських іграх. Все дуже просто. Слово має обростати новими конотаціями, розкривати перед перекладачем свій глибинний зміст. Слово повинно відкриватися в нових значеннях. І це теж своєрідне тренування м'язів для перекладача, який має працювати з мовою, з літературними текстами, щоб збагачувати себе новими словесними відтінками, щоб якнайточніше передати зміст і стиль кожного слова у творі»¹⁰.

Віра Річ дбала про те, щоб знаходити точні відповідники українського слова в англійській лексично-семантичній системі, щоб якнайточніше змогти передати потрібний відтінок оригіналу, вона з серцем схилялася над зразками маловідомої західному світові української поезії та пристрасно наближала її для кращого

¹⁰ Зорівчак Р. Всенаціональна втрата: до відходу у вічність Віри Річ // Каменяр. – № 3. – Березень. – 2010.

розуміння широкої світової англомовної громади поціновувачів поетичного слова й думки.

Українська громада Великобританії шанувала протягом довгих років її діяльність, якою вона пропагувала конкретні знання про українську культуру та літературу, особливо серед англомовного суспільства.

У 60-х роках чимало творів Т. Шевченка переклав англійський режисер, письменник і перекладач Г. Маршалл, який у 1930 – 1933 рр. навчався в Москві, був знайомий з О. Довженком та М. Бажаном. Чималі заслуги перед англомовним шевченкознавством має В. Свобода. Розумінню Шевченкової творчості сприяли столітні роковини від дня смерті Т. Шевченка та стоп'ятдесятилітній ювілей від дня його народження.

Зважаючи на столітній досвід у перекладанні творів Т. Шевченка, необхідно зазначити, що роботи над перекладами творів Великого Кобзаря тривають зараз і триватимуть надалі, бо геній українського народу заслугове на визнання у всьому світі.

Алексей Башмановский

Англоязычные интерпретации произведений Т.Г. Шевченко

Статья посвящена проблеме англоязычных интерпретаций произведений Т.Г. Шевченко

Ключевые слова: перевод, слово, интерпретация.

Oleksiy Bashmanivskiy

The English Translations of Works by T. Shevchenko

The article examines the problem of the English translations of works by T. Shevchenko

Key words: translation, word, interpretation